

SİBEVEYH'İN EL-KİTÂB'INDA CÜMLE TAHLİLİNE DAİR KAVRAMLAR

DR. ALİ BULUT **

ÖZET

Bu makalede Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ta kullanmış olduğu cümle değerlendirmeleri incelenmiştir. Çalışma bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde ölçme ve değerlendirmeye alakalı kısa bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Sîbeveyh'in kullandığı olumlu cümle değerleri, ikinci bölümde de olumsuz cümle değerleri ele alınmıştır. Olumlu ve olumsuz toplam 46 değerden oluşan bu cümle değerlendirmeleri edebî tenkidin ilk nüveleri sayılmaktadır.

THE SENTENCE ANALYSIS CONCEPTS IN THE AL-KİTÂB OF SÎBAWAİHİ

ABSTRACT

In this article studied the concepts that Sîbawaihi use in the al-Kitâb to analysis the sentences. This study includes an introduction, two parts and a result.

In the introduction studied the matter of evaluation. In the first part studied the positive concepts of evaluation and in the second part negative concepts that Sîbawaihi use them in the al-Kitâb. These sentence evaluations that occurred 46 positive and negative concepts counted first nucleus of literary criticism.

Giriş

Sîbeveyh, Araplardan aldığı malzemeyi güzellik-çirkinlik vb. yönlerden değerlendirmeye tabi tutarak kullanmıştır. *el-Kitâb*'taki **hadd, ecved, ceyyid, hasen, kesîr, câiz, zayıf, çirkin, az, yanlış** vb. cümle değerlendirmeleri bunu gösterir. Zaman zaman Sîbeveyh, bazı Arapların galat/hatalı olduğu yerlere de işaret etmiştir.¹ Sîbeveyh bu cümle değerlerini muhtemelen hocalarından öğrenmiş ve kullanmıştır. Sîbeveyh'ten sonraki bazı dilciler de cümleleri değerlendirmelere tabi tutmuşlardır. Örneğin Sîbeveyh'in

* Araş. Gör. Dr., O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı ABD.
(e-mail: alibulut55@gmail.com)

* Bu makale Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar, (Samsun, 2003, Dnş. Osman Keskiner) isimli doktora tezimizin s. 106-126 arası yeniden gözden geçirilerek hazırlanmıştır. Cilt ve sayfa numaraları Abdüsselam Muhammed Harun'a ait neşrin kenarındaki Bulak baskısına ait sayfa numaralarına göre verilmiştir.

¹ *el-Kitâb*, I, 290, 423.

öğrencisi el-Ahfeş el-Avsaq, **el-Kitâb**'ta görülen **redîe**, **ecved**, **aḥsen**, **ceyyid**, **ḥasen**, **kabîḥ**, **câiz** vb. cümle değerlerini kullanır.² Yine el-Muberrid de aynı değerleri kullanır.³ İbn Cinnî Arap kelimelerini **muttarid**, **gâlib**, **çok**, **az**, **nadir** gibi değerlendirmeye tabi tutmuştur.⁴ Suyûṭî de, **İ'râbu'l-Kur'ân**'ında Sîbeveyh'ten de alıntılar yaparak Sîbeveyh'in kullandığı bu değerlerin hemen hepsini kullanmıştır.⁵ Zeccâcî'nin de **Kitâbu'l-Lâmât**'ında Sîbeveyh'in kullandığı **ḥadd**, **ecved**, **aḥsen**, **ḥasen**, **ceyyid**, **câiz**, **kabîḥ**, **redî** vb. cümle değerlerini kullandığı görülür.⁶ **El-Kitâb**'ta yer alan **ḥasen/güzel**, **kabîḥ/çirkin**, **zayıf**, **şâz/z/kural dışı** vb. cümle değerlendirmeleri bazı ilim adamları tarafından edebî tenkit unsurları olarak görülür. Bunların ilki olarak da **el-Kitâb** kabul edilir.⁷

Naḥsr Hâmid Ebû Zeyd, **el-Kitâb**'ta Sîbeveyh'in kullandığı cümle değerleriyle ilgili kavramların, bütün hükümleriyle ve bu hükümleri verirken kullandığı lafızları da çözümleyerek dakik bir şekilde incelenmesi gerektiğini söyler.⁸

Sîbeveyh'in doğru-yanlış gibi cümle değerlendirmelerine daha sonraki meânî bilginlerinin temas etmedikleri görülmektedir.⁹

Bazıları Sîbeveyh'in kullandığı **husun/güzellil-kubuh/çirkinlik** teriminin kelâm ilmine ait iki terim olduğunu, ancak Sîbeveyh'in bunları kelâmî anlamlarında kullanmadığını söyler.¹⁰

El-Kitâb'taki ölçme ve değerlendirme sistemiyle ilgili araştırmamızda Sîbeveyh ve el-Kitâb üzerine yapılmış eserlerde cümle değerleriyle ilgili pek azı hariç yer verilmediği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili ulaşabildiğimiz en

² el-Ahfeş, **Me>âni'l-Kur'ân**, nşr. Abdülemir M. Emin el-Verd, Beyrut, 1985, I, 209-210, 216-217, 227, 232, 234, 239-240, 245; II, 570-571...

³ Muberrid, **el-Muḥtaḥab**, nşr. Muhammed Abdülhâlik Uzayme, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, ts., IV, 155.

⁴ Celâluddîn es-Suyûṭî, **el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ**, nşr.. Fuat Ali Manḥūr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 234; Âli Yâsîn, M. Ḥuseyn, **ed-Dirâsâtu'l-Luğaviyye 'Inde'l-'Arab ilâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlis**, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, 1980, s. 342.

⁵ Bkz. <http://www.al-eman.com/islamlib/viewtoc.asp?BID=155>.

⁶ Yüksel, Ahmet, "Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî ve Kitâbu'l-Lâmât'ı", **Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 145.

⁷ İ. Hakkı Sezer, "Edebî Tenkitte Birinci Merhale ve el-Kitâb", **S.Ü.S.B.E.D.**, Yıl, 1994, Sayı, Konya, 1994, s. 91.

⁸ Naḥsr Hâmid Ebû Zeyd, "et-Te'vîl Fî Kitâbi Sîbeveyh", **Elif, Mecelletu'l-Belâğati'l-Muḥkârene**, sayı 8, Yy., 1988, s. 105.

⁹ Abdülsabûr Şahin, "el-Menhecû'l-Luğavî fi Kitâbi Sîbeveyh", **Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb ve't-Terbiye**, Câmi'atu'l-Kuveyt, sayı: 3-4, Kuveyt, 1973, s. 65.

¹⁰ Naḥsr Hâmid Ebû Zeyd, **a.g.m.**, s. 103.

geniş araştırma Mehmet Çakır'a ait **Sîbeveyh Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları** (İzmir-1994) ve Gündüzöz'e ait **Sîbeveyh'te Kelime Yapısı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun-2002) adlı çalışmalardır. Biz hem bu iki eserden yararlanarak hem de **el-Kitâb**'ı tarayarak Sîbeveyh'in yaptığı cümle değerlendirmelerini ele alacağız.

Sözel değerlere girmeden önce şuna işaret etmemiz gerekir. Burada verilen sözel değerler, genelde cümlenin anlamıyla değil, lafızlarıyla ilgilidir. Çünkü sözel değeri 80 puan olan bir cümle, cümlenin konumuna göre bazen vurgu ifade eder ve 100 puanlı cümleden daha etkili olur. Bunu Sîbeveyh de ifade eder. Sîbeveyh, mef'ûlün fâilden önce geldiği " **ضرب زيداً عبد الله** / Zeyd'i dövdü Abdullah" cümlesiyle ilgili olarak şöyle der:

"Burada **hadd/anakural**, fâilin önce gelmesidir. Bu haliyle cümle 'arabî/Arapça, ceyyid/iyi, kesîr/çokiyi puanına sahiptir. Ancak Araplar, cümlede vurgulanacak ögeyi öne alırlar."¹¹

Sîbeveyh'in kullandığı değerler iki ana grupta incelenebilir: 1. Olumlu/Geçerli Değerler 2. Olumsuz/Geçersiz Değerler

A. Olumlu/Geçerli Değerler:

Sîbeveyh, cümleleri değerlendirirken **çok güzel, güzel, çok iyi, iyi, geçerli, fena değil** vb. değerleri Araplar tarafından geçerli kabul edilen cümleler için kullanır. Ama Sîbeveyh'in, bir terimi her yerde hep aynı anlamda kullandığını söylemek zordur. Sîbeveyh, bir terimi zaman zaman farklı değerdeki cümleler için de kullanmaktadır. Örneğin câiz terimini bazen **fena değil** şeklinde bir değer için kullandığı gibi bazen de **çok güzel** şeklindeki cümleler için de kullanır. Kısacası bu değerler bazen birbirlerinin yerinde de kullanılmaktadır. Bu cümle değerleri **câiz** ile **hadd** arasındaki değerlerdir. Bunun örneklerini aşağıda sunacağız.

1. **hadd-Haddu'l-kelam/Anakural**:

Sîbeveyh, **hadd** terimini hem tek kelime olarak hem de isim tamlaması şeklinde kullanır. Bunlar: " **الحد، حدُّ الكلام، حد اللفظ، حد الإعراب** " gibi şekillerdir.¹² **el-Kitâb**'ta **hadd** terimi hem **anakural** anlamında kullanıldığı gibi, *benzeri, gibi vb.* anlamlarda da kullanılır. **Hadd** terimi **el-Kitâb**'ta tekil ya da tamlamalı olarak 104 defa geçer.¹³ Sîbeveyh **anakural** anlamında olan **hadd** terimini en işlek cümle çeşitleri için kullanmıştır.¹⁴ Mehmet Çakır

¹¹ **el-Kitâb**, I, 14-15.

¹² **el-Kitâb**, I, 15, 41, 52,

¹³ Tamás Iványi, "The Term Hadd at Sibawayhi a List and Contextual Analysis", **The Arabist**, Sayı: XV-XVI, Yıl: 1995, s. 57. (Iványi, bu yerleri bir liste halinde sunar. Bkz. s. 58-64.)

¹⁴ Buhayrî, Sa'îd **Hasen**, '**Anâsiru'n-Nazariyyeti'n-Nahviyye fî Kitâbi Sîbeveyh**, Kahire, 1989,

hadd değeri için 100 puan vermiştir.¹⁵ Bir cümlenin **hadd** değerinde olması için **hadd** teriminin yer almış olması gerekmez. Bu değeri karşılayan başka ifadeler de vardır.¹⁶ Bir kelimenin cümle içinde alacağı hareke için de **haddu'l-kelam** terimi kullanılır. Bu durumda cümlenin yapısal değeri daha düşük olabilir. Yani cümle **hadd/anakural** seviyesinde olmayabilir.¹⁷

Sîbeveyh, حد الكلام terimini bazen cümle tahlili için de kullanır¹⁸:

"فإن نؤتت فقلت : يا سارقاً الليلة أهل الدار، كان حد الكلام أن يكون أهل الدار على سارق منصوباً، ويكون الليلة ظرفاً، لأن هذا موضع انفصال.

"Tenvinli yapsan da şöyle desen: "Ey geceleyin ev halkını soyan!" Bu durumda **haddu'l-kelam** "Ehlu'd-dâr" ifadesinin "sârikan" ile mansûb, "el-leyle" ifadesinin de zarf olmasıdır. Çünkü burada iki unsur birbirinden ayrılmıştır."

Sîbeveyh, ما شأنك وعمراً : Amr'la işin ne" cümlesinde **anakuralın** شأنك ما شأنك şeklinde olduğunu söyler. Vâv harfinden sonraki ismin kâf zamirine atıfla mecrûr okunuşunu **h/çirkin**; شأن kelimesine atıfla merfû okunuşunu ise **câiz olmaz/geçersiz** şeklinde değerlendirir.¹⁹ Ancak cümle zamirsiz olarak ما شأنك عبد الله وزيد şeklinde gelirse bunun da **al_hsen ve ecved/pekiyi/daha güzel en güzel** olacağını belirtir.²⁰ Bunları tablo halinde şöyle zikredebiliriz:

ما شأنك وعمراً (حد)	Amr'la işin ne!
ما شأنك وعمراً (قبيح)	İşin ne ve Amr'ın!
ما شأنك وعمراً (لا يجوز)	İşin ne ve Amr!.
ما شأنك عبد الله وزيد (أحسن، أجود)	Abdullah ve Zeyd'in durumu nedir?

Sîbeveyh, **had** terimini tamlamalı olarak 'alâ **zâlike**'-**haddi**²¹, 'alâ **hâza**'-**haddi**²², fî **haddi** **kavlike**, 'alâ **haddi** **kavlike**, 'an

s. 196.

¹⁵ Çakır, Mehmet, *Sibeveyh Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları*, İzmir, 1994, s. 50.

¹⁶ Çakır, a.g.e., s. 52.

¹⁷ Çakır, a.g.e., s. 55.

¹⁸ el-Kitâb, I, 89.

¹⁹ el-Kitâb, I, 155.

²⁰ el-Kitâb, I, 156.

²¹ el-Kitâb, I, 115.

□haddi □kavlike, min □haddi □kavlike vb. şekillerde de kullanır.²³ Sîbeveyh, bu yapıyı genelde cümleleri başka bir cümleye benzetirken ya da cümleyi açıklarken kullanır. Bazen de bu terimin yerine ‘alâ □kavlik, ‘alâ □kavlih terimlerini de kullanır. Bu terimler şu iki cümlede de önce gelen cümleyi açıklamak için gelmiştir:²⁴

وتقول : سمعت وقع أنبايه بعضها فوق بعض، جرى على قولك : وقعت أنبايه بعضها فوق بعض.

“Şöyle de dersin: Dişlerinin birbirine çarpmasını duydum. Bu söz şu esasa binaen söylenmiştir: Dişleri birbirine çarptı.”

وتقول : عجب من إيقاع أنبايه بعضها فوق بعض، على حد قولك : أوقعت أنبايه بعضها فوق بعض.

“Şöyle de dersin: Dişlerini birbirine değdirmesini duydum. Bu söz şu esasa binaen söylenmiştir: Dişleri birbirine değdirildi.”

‘alâ □hadd yapısı kelimenin cümledeki konumunu açıklama amacıyla da gelmiştir.²⁵

وتقول : أبكيك قومك بعضهم على بعض، فأجريت هذا على حد الفاعل إذا قلت : بكى قومك بعضهم على

بعض.

“Şöyle de dersin: Kavmini birbirine ağılattım. “Kavmin birbirine ağıladı” dersin o zaman da “kavm” lafzını fail yapmış olursun.”

‘alâ □hadd yapısı anakural anlamında da kullanılmıştır.²⁶

□Hadd terimi el-Kitâb’ta dört şekilde kullanılır:

1. Cümledeki kelimelerin en doğru dizilişi için²⁷:

كان الحد : ضرب زيد عمرا

2. Cümledeki öğelerin müzekkerlik-müenneslik vb. uygunluğunu belirtmek için²⁸:

وتترك الناء في جميع هذا الحد والوجه

3. Kelime sonlarındaki harekenin ya da irâbın doğru şeklini ifade için²⁹:

وذلك قولك : هذا ضارب عبد الله وأخيه

²² el-Kitâb, I, 121.

²³ Iványi, a.g.m., s. 67. (Iványi, bu yerleri bir liste halinde sunar. Bkz. s. 58-64.)

²⁴ el-Kitâb, I, 77, 118.

²⁵ el-Kitâb, I, 78.

²⁶ Çakır, a.g.e., s. 81.

²⁷ Iványi, a.g.m., s. 59.

²⁸ Iványi, a.g.m., s. 59.

²⁹ Iványi, a.g.m., s. 59.

فإن تَوَنَّتْ فقلت: يا سارقاً الليلة أهل الدار، كان حدُّ الكلام أن يكون على سارق منصوباً، ويكون الليلة ظرفاً.

4. Bir kelimenin sarf açısından doğru yapısını göstermek için³⁰:

وقال جرير: نعاو. فالحدُّ في جميع هذا: أفعال.

5. Bir kelimenin iştikak açısından aslını belirtmek için de kullanılır³¹:

وإنما حدُّها مذكَّر، ولكنهم أدغموا ...

Haddu'l-kelam terimini **anakural**, **genel kural** anlamında Sîbeveyh'ten başka dilciler tarafından da kullanılmıştır.³²

2. Aḥṣu'l-kelâm/Anakural: Sîbeveyh, ḥadd terimi gibi bununla da **anakuralı** kasteder. Şöyle der: "Bir cümlede nekre ve marife iki kelime bir araya geldiğinde **aḥṣen/en güzeli** marifeyle başlamaktır. Bu **aḥṣu'l-kelâm/anakuraldır**.³³ Sîbeveyh, burada **aḥṣen** ve **aslu'l-kelam** terimlerini eş anlamlı olarak kullanır.

Yine Sîbeveyh, **aḥṣu'l-kelam** terimini **ḥaddu'l-kelam** ile birlikte ikisini de aynı anlamda kullanır:

وإنما جعل هذا هكذا في الظرف والحال، لأن حدُّ الكلام وأصله أن يكون ظرفاً أو حالاً.³⁴

Aḥṣu'l-kelam terimi bir cümlenin aslını göstermek amacıyla başka gramer kitaplarında da kullanılmıştır.³⁵

3. Vecih-Vechu'l-kelam/Anakural:

Vecih: Sîbeveyh, aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi **vecih** değerini genelde **hadd** ile aynı anlamda **ḥadd**'le bir arada kullanır:³⁶

اجتمع أهل اليمامة (الحد، الوجه)

Yemâme halkı toplandı.

اجتمعت أهل اليمامة (حسن)

Yemâme halkı toplandı.

³⁰ Iványi, a.g.m., s. 61.

³¹ Iványi, a.g.m., s. 63.

³² Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Naḥv*, nşr. Nâsr Husrev, Ḥâc Nâyib, Muessesetu'r-Risâle, Tahran, 1410, s. 168; Zemaḥşerî, *el-Mufasssal fi San'ati'l-î'râb*, nşr. Alî Bû Mulhim, Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1993, s. 210, 349.

³³ *el-Kitâb*, I, 165. Zemaḥşerî de kâne vb. nakis fiillerde marife kelimenin isim, nekre kelimenin de haber olmasını **haddu'l-kelâm** olarak açıklar. *el-Mufaṣṣsal*, s. 349. Ez-Zemaḥşerî'deki **haddu'l-kelâm** terimiyle Sîbeveyh'teki **aslu'l-kelâm** terimleri aynı anlamda kullanılmıştır.

³⁴ Iványi, a.g.m., s. 62.

³⁵ İbn Cinnî, *el-Ḥaṣâil*, nşr. M. Ali en-Neccâr, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, ts., II, 384; *Sirru Sinâ'ati'l-î'râb*, nşr. Hasen Hendâvî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, II, 454; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb*, nşr. Mâzin el-Mubârek, M. Ali Ḥamdullah, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985, s. 171.

³⁶ *el-Kitâb*, I, 26.

Sîbeveyh, "Kavmini birbirlerine ağlattım"³⁷ cümlesinde nasb okuyuşun **vecih** olduğunu söyler.

Sîbeveyh, " Bu, hem Abdullah'ı hem de kardeşini dövmüştür/ dövüyor / dövecek / dövendir" cümlesinde وَأَخِيه kelimesinin mecrûr gelmesine وَجْهُ الْكَلَامِ وَحْدَهُ ifadesini, (Buna başka bir yerde de □hasen ifadesini kullanıyor) هَذَا ضَارِبٌ عَبْدِ اللَّهِ وَزَيْدًا şeklinde mansûb gelmesine ise جَزَّ ifadesini kullanıyor. Sîbeveyh هَذَا ضَارِبٌ زَيْدًا ifadesini هَذَا ضَرَبَ زَيْدًا şeklinde, هَذَا ضَارِبٌ عَبْدِ اللَّهِ وَزَيْدًا ifadesini de هَذَا ضَارِبٌ زَيْدًا ifadesini de وَضَرَبَ زَيْدًا şeklinde takdir ediyor.³⁸ Ancak aynı cümleye ekleyip de هَذَا ضَارِبٌ زَيْدٍ فِيهَا وَعَمْرًا şeklinde okunması durumunda mansûb gelmesinin **daha kuvvetli** أَقْوَى olacağını söyler.³⁹

هَذَا ضَارِبٌ عَبْدِ اللَّهِ وَأَخِيه (الحد، وجه الكلام،

حسن)

Bu, hem Abdullah'ı hem de kardeşini dövmüştür/ dövüyor / dövecek / dövendir

هَذَا ضَارِبٌ عَبْدِ اللَّهِ وَزَيْدًا (جائز)

Bu, Abdullah'ı dövendir, Zeyd'i de.

هَذَا ضَارِبٌ زَيْدٍ فِيهَا وَعَمْرًا (أقوى)

Bu, orada hem Abdullah'ı dövmüştür hem de Amr'ı.

Yine Sîbeveyh, هَذَا الضَّارِبُ الرَّجُلُ ifadesi için وَجْهُ الْكَلَامِ terimini **anakural** değerinde kullanır.⁴⁰

Sîbeveyh, هَمِ الضَّارِبُوكِ ifadesindeki zamirin mecrûr konumda gelmesinin **vecih** olduğunu söyler. Bununla da **anakural** değerini kasteder.⁴¹

Vechu'l-Kelâm: نعم سير عليه شديداً سيراً شديداً هل سير عليه؟
şeklinde cevap verilmesini **vechu'l-keîâm** olarak değerlendirir.⁴²

أَتَمِيمًا مَرَّةً وَقَيْسِيًّا أُخْرَى 43 (الوجه): أَسْحَوُلُ تَمِيمِيًّا
مَرَّةً وَقَيْسِيًّا أُخْرَى : أَسْتَمُّ مَرَّةً وَتَقَيْسِيًّا أُخْرَى.

Kâh Temimli kâh Kayslı mısın? :

37 el-Kitâb, I, 78.

38 el-Kitâb, I, 87.

39 el-Kitâb, I, 88.

40 el-Kitâb, I, 93.

41 el-Kitâb, I, 96.

42 el-Kitâb, I, 116.

43 Bu ifade için ayrıca bkz. El-Müberrid, **el-Muḳtaḍab**, III, 264; Adalı, Şeyh Mustafa b. Hamza Kuşadalı, **Adalı Cedîd 'ale'l-İzhâr**, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts., kenar haşiyesi, s. 208; ed-Dakr, Abdulganî, **Mu'cemu'l-Kavâ'idî'l-'Arabiyye fî'n-Naḥv ve't-Taḥrîf**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1986, s. 453. (ed-Dakr, bu örneği mef'ûlü mutlaka örnek olarak verir. Fakat hâl bahsinde

Kâh Temimli oluyor kâh Kayslı mı
oluyorsun? : Kâh Temimleşiyor kâh
Kayslılaşıyor musun?⁴⁴

Sîbeveyh, yukarı tablodaki cümlelerin mansûb okunuşu için **vech** değerini verirken, merfû okunuşu için ise **ceyyid** değerini verir.⁴⁵

Sîbeveyh, هذا جُحْرُ ضَبِّ غَرِبٍ cümlesinde **vech'in/vechu'l-kelâm'ın** غَرِب kelimesinin cerrriyle olduğunu, Arapların çoğunun da böyle okuduğunu söyler. Kıyasın da bunu gerektirdiğini belirtir. Ancak bazı Arapların bu lafzı mecrûr olarak da okuduklarını belirtir.⁴⁶

هذا صوت صوت حمار. (الوجه)

Bu ses eşek sesi.

عليه نَفْحُ نَفْحِ الْحَمَامِ. 47 (الوجه)

Onun bir yanık sesi var, güvercin
sesi.

لَهُمْ نَفْحُ نَفْحِ الْحَمَامِ. (الوجه)

Onların güvercin sesi gibi yanık
sesi var.

Sîbeveyh, yukarıdaki cümlelerin merfû okunuşu için **vech** değerini verir. Bunlar için **ahsen** değerini de kullanır.⁴⁸

Sîbeveyh'ten sonraki dilciler de anakural ve genel kural anlamında **vecih** ve **vechulkelam** terimini kullanmışlardır.⁴⁹ Örneğin İbn Hişâm (761/1360), Sîbeveyh'le Kisâî arasında geçen meşhur Zenbûriyye

de buna benzer bir örneği - أَعْرَبِيَا جِينَا وَأَعْرَبِيَا آخَرَ أَي: أَلْتَكُونُ عَرَبِيَا جِينَا وَتَحُولُ أَعْرَبِيَا جِينَا آخَرَ - hâl için verir. Bkz. s. 221.)

⁴⁴ Kays ve Temîm, Arapların iki büyük kabilesidir. Geniş bilgi için bkz. Furat, Ahmet Suphi, **Arap Edebiyatı Târihi I (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul-1996, s. 31-32, 34-35.

⁴⁵ el-Kitâb, I, 172-174.

⁴⁶ el-Kitâb, I, 217.

⁴⁷ Dağkr, **Mu'cemu'n-Na'ihv**, Kahraman Neşriyat, İstanbul, 1987, s. 365.

⁴⁸ el-Kitâb, I, 183.

⁴⁹ İbn Cinnî, **Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb**, II, 536; **Ha'sâ'is**, III, 54; **Kitâbu'l-Luma' fi'l-'Arabiyye**, nşr. Fâiz Fars, Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Kuveyt, 1972, I, 205; el-'Ulukberî, Ebû'l-Berikâ Muhibbuddin Abdullah b. el-Huseyn b. Abdullah, **el-Lubâb fi İlellî'l-Binâ ve'l-İ'râb**, nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1995, I, 253; İbn Manzûr, **Lisânu'l-'Arab**, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., XI, 675, XIII, 460; el-'Alâ ed-Dimeşkî, **Salâhuddin Ebû Sa'îd Halil b. Kikkildî b. 'Abdullah, el-Fu'sûlu'l-Mufidetu fi'l-Vâvi'l-Mezîdeti**, nşr. Hasen Mûsâ eş-Şâ'ir, Dâru'l-Beşîr, Ummân, 1990, s. 65-66; el-Feyyûmî, **Alhmed b. Muhammed b. Ali el-Mulkrî, el-Mi'sbâ' ihu'l-Munîr**, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 623.

tartışmasıyla ilgili olarak فإذا هو هي yapısının **vechu'l-kelam** olduğunu belirtir, buna فإذا هي ببيضاء ayetini de delil gösterir.⁵⁰

4. □**Savâb/Doğru**: Sîbeveyh, bu terimi de **anakural** ve **genel kuralı** ifade için kullanır.⁵¹ **Vecih** terimiyle aynı anlamda olduğu için **vechuhu** ve □**savâbuhu** şeklinde ikisi beraber de kullanılır.⁵²

أَمَّا الْعَيْدُ فَنُو عَيْبٍ. (الوجه، الصواب)

Köleler sözkonusu olunca senin de kölelerin var.

أَمَّا الْعَيْدُ فَنُو عَيْبٍ. (الوجه، الصواب)

Köle sözkonusu olunca senin de kölen var.

5. **Mecrâhu** ve □**hadduhu fi'l-kelam/Anakural**: Sîbeveyh bu iki terimi birarada **anakural** anlamında kullanır.⁵³

6. **Mustakîm/Doğru**:

Sîbeveyh, ağırlıklı olarak anlam yönünden de cümleleri mustakîm ve muhal olarak iki ana gruba ayırır: ⁵⁴

1. **Mustakîm/ Doğru**: Bazıları Sîbeveyh'in, bu terimi gramer yönünden doğru olan cümleler için kullandığını, bunlara hasen, kizb, kabîh gibi sıfatlar eklenmesinin ise cümlenin anlamıyla ilgili değerler olduğunu söyler.⁵⁵ Ancak el-Kitâb'taki nahiv kuramlarının temelleri ile ilgili eser yazan Buhayrî, mustakîm terimini sadece gramerle ilgili görmenin yanlış olacağını söyler. Peşinden de mustakîm teriminin üç şartının olduğunu belirtir: ⁵⁶

1. Cümle öğelerinde noksanlık olmaması

2. Her ögenin sözlük anlamında kullanılması

3. Cümle öğeleriyle anlamlarının uyuşması:

a. **Müstaḳîm Hasen** (Diziliş de anlam da doğru): أتيتك أمس : Dün sana geldim.

أتيتك غداً : Yarın sana geleceğim.

b. **Müstaḳîm Kizb** (Diziliş doğru anlam yanlış): شربت ماء البحر : Denizin suyunu içtim

⁵⁰ İbn Hişâm, *Muğnî*, s. 125.

⁵¹ *el-Kitâb*, I, 195.

⁵² *el-Kitâb*, I, 194.

⁵³ Iványi, *a.g.m.*, s. 63; *el-Kitâb*, I, 27.

⁵⁴ *el-Kitâb*, I, 8.

⁵⁵ Buhayrî, *a.g.e.*, s. 155-156.

⁵⁶ Buhayrî, *a.g.e.*, s. 156.

تحملت الجبل : Dağı sırtladım.

c. Mustaḳkîm Kabîh (Anlam doğru diziliş yanlış): Cümlede lafızların normal yerinde bulunmaması:

Örnek: *تمد زيدا رأيت* : -miş Zeyd'i gördüm.

كفى زيداً يأتيك : için Zeyd'in sana gelmesi.

7. **Ḳıyâs/Anakural**: Sîbeveyh, **Ḳıyas** terimini de **vecih** terimiyle birlikte **anakural** anlamında kullanır.⁵⁷

8. **Aḳyes/Dil mantığına daha uygun**: Bu terim de **Ḳıyas** terimi gibi **anakural** manasında kullanılmıştır.⁵⁸

9. **Evlâ/Daha uygun**: Sîbeveyh, *حسن الوجه* vb. sıfatı müşebbeheler/sürekli sıfatlarda belirlilik alameti olan lââmı tarifi/tanımlık bulunmasını **aḳhsen/en güzel/daha güzel** ve **ekḳser/daha çok** olduğunu söyler. Daha sonra ise bu durumu **evlâ/daha iyi** şeklinde niteler. Yani Sîbeveyh burada **evlâ** terimini **aḳhsen** ve **ekḳser** anlamında kullanmıştır.⁵⁹

10. **Ecrâ/Daha çok kullanılan** : Sîbeveyh, bu terimi **ekser** terimiyle birlikte kullanır. Dilde işlek olan cümleleri ifade eder.⁶⁰

11. **Ebyen/Daha anlaşılır**: Daha önce de söylediğimiz gibi Sîbeveyh, *سير عليه السير* cümlesinde, mastara bir sıfat eklenirse cümlelerin **aḳkvâ ve ebyen/daha kuvvetli ve daha açık** olacağını söyler.. *سير عليه سيرٌ شديدٌ* cümlesinde olduğu gibi.⁶¹

12. **Aḳhsen/Pekiye**: Sîbeveyh, bu terimi **ekḳser** ve **hasen** terimleriyle aynı anlamda kullanır. Mehmet Çakır, bu değere ecved gibi 90-99 arası puan vermiştir.⁶² Sîbeveyh, " المرء مقتولٌ بما قتل به إن نجحراً فنجحراً وإن سيفاً فسيّفٌ " Kişi öldürdüğü aletle öldürülür. Hançerse hançer, kılıçsa kılıç." cümlesinde fâ harfinden sonra gelen kelimenin merfû okunuşu için **aḳhsen-ekḳser-ḳhasune** terimlerini kullanır. Aynı cümlede fâ harfinden sonra gelen kelimenin mansûb okunuşu için ise **câiz** terimin kullanır.⁶³

Aynı cümle *إن نجحراً فنجحراً* şeklinde okunup ref edici gizli bir âmil takdir edilirse bunun da 'arabî **ḳhasen** olacağını belirtir. Bunu da " إن كان معه نجحراً حيث "

57 el-Kitâb, I, 107.

58 el-Kitâb, I, 362.

59 el-Kitâb, I, 101.

60 el-Kitâb, I, 207.

61 el-Kitâb, I, 118.

62 Çakır, a.g.e., s. 56.

63 el-Kitâb, I, 130.

. قَتَلَ فَالَّذِي يُقْتَلُ بِهِ جُنْحَرٌ. Öldürdüğünde hançeri var idiyse hançerle öldürülür." şeklinde takdir eder.⁶⁴

13. Aḳvâ/Daha kuvvetli: Sîbeveyh, هذا ضاربٌ زيدٌ وعمرو, cümlesinde matufun mecrûr olmasını aḳvâ/daha kuvvetli olarak nitelendirirken araya فيها vb. bir unsur girdiğinde matufun mansûb olmasının aḳvâ/daha kuvvetli olacağını belirtir. هذا ضاربٌ زيدٌ وعمراً.⁶⁵ Sîbeveyh, aḥsen, aḳvâ ve câiz terimlerini aynı yapı için de kullanır.⁶⁶

14. Aḳvâ ḳalîlen/Daha az kuvvetli: Sîbeveyh bu terimi daha az kuvvetli anlamında ve ḥaddu'l-kelam ve vechu'l-kelam değerinden daha düşük bir değerde kullanır.⁶⁷

15. A'raf/Daha yaygın: Sîbeveyh bu terimi marife isim anlamında kullandığı gibi,⁶⁸ ekser terimiyle birlikte aynı anlamda kullanır.⁶⁹ Bu terimi bir ifadenin yaygınlığını belirtmek için kullanmıştır.

16. A'rab/Daha Arapça: Sîbeveyh bu terimi ekser terimiyle birlikte aynı anlamda kullanır.⁷⁰ Bir cümlenin Arapça'ya uygun olduğunu belirtmek amacıyla bu terim kullanılmıştır.

17. Ekser/işlek: Sîbeveyh, bu terimi işlek ve yaygın kullanımları ifade etmek için kullanır.⁷¹

18. Ecved/Pekiye: Bu terim pekiye, çok iyi, çok güzel anlamlarında kullanılır.⁷² Daha güzel, daha doğru ve daha yaygın cümle çeşitlerini ifade eder.⁷³ Sîbeveyh, زيداً ضربه cümlesine 'arabî kesîr derken, زيدٌ ضربه şeklini ise önce ḥasune/güzel, sonra da ecved sıfatlarıyla niteler. Yani burada ḥasen ve ecved değerlerini aynı anlamda kullanır.⁷⁴ Ecved değeri 'arabî kesîr değeriyle karşılaştırmalı olarak kullanıldığında 'arabî kesîr değerinden daha büyük bir değer ifade eder.

⁶⁴ el-Kitâb, I, 131. Ahsen değeriyle ilgili olarak ayrıca bkz. I, 1001, 131, 140, 147, 168, 192.

⁶⁵ el-Kitâb, I, 88. Akvâ ile ilgili ayrıca bkz. I, 133, 156, 168.

⁶⁶ el-Kitâb, I, 117.

⁶⁷ Iványi, a.g.m., s. 61.

⁶⁸ el-Kitâb, I, 22.

⁶⁹ el-Kitâb, I, 44, 78.

⁷⁰ el-Kitâb, I, 79.

⁷¹ el-Kitâb, I, 101, 207.

⁷² el-Kitâb, I, 86, 162.

⁷³ Buhayrî, a.g.e., s. 201.

⁷⁴ el-Kitâb, Abdusselâm Hârûn tahkiki, I, 81-82.

19. 'Arabî/Arapça: Sîbeveyh, bu değeri hem yalnız olarak⁷⁵ hem de diğer değerlerle beraber kullanır. 'arabî değerini diğer değerlerle beraber: 'arabî ceyyid,⁷⁶ 'arabiyye ceyyide,⁷⁷ 'arabî muttarid,⁷⁸ 'arabî keḥsîr,⁷⁹ 'arabî ḥhasen,⁸⁰ 'arabî ceyyid keḥsîr,⁸¹ 'arabî ceyyid ḥhasen,⁸² câiz 'arabî⁸³ şekillerinde kullanır.

Sîbeveyh, " ما مررت برجلي ولكن حمائر" ve " ما مررت برجلي بل حمائر" : Adama değil bir eşeğe rastladım" cümlelerinin de " مررت برجلي حمائر" cümlesi gibi olduğunu söyler. Yani bunlar da ḥhasendir. Devamında bu cümleleri tekrar zikrederek bunların 'arabî değerinde olduklarını söyler. Eğer bu cümlelerde ismin başına bir mevsûf ya da açık-gizli bir isim gelirse cümlenin aḥkav/daha kuvvetli olacağını belirtir ve böyle bir cümlenin değerinin de câiz 'arabî olacağını söyler. Burada Sîbeveyh, câiz 'arabî değerini, ḥhasen değerinden daha yüksek değerde kullanmıştır. Örnek: ما مررت بشيء هو رجل" : Bir insana rastlamadım."⁸⁴

Sîbeveyh, 'arabî ceyyid değerine şu cümleyi örnek verir:⁸⁵

و لله على الناس وقال /Kavmini, çoğunu gördüm". Bunun yanında قال الملأ الذين استكبروا من قومه للذين استضعفوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ. ve جِئَ الْبَيْتَ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا âyetlerini⁸⁶ de örnek verir. Sîbeveyh'in arabî ceyyid dediği bu cümleler anlamı kuvvetlendirme ya da cümleye açıklık getirme amacıyla bu yapıda gelmiştir.⁸⁷

Sîbeveyh, " ائماً ونفسه" : Kişiyi kendisiyle baş başa bırak / Aman bırak onu/ne hali varsa görsün" cümlesindeki vâv harfinin مع anlamında olduğunu, ancak atıf anlamı verilmesinin 'arabî ceyyid olduğunu belirtir.⁸⁸

⁷⁵ el-Kitâb, I, 137, 219.

⁷⁶ el-Kitâb, I, 77, 79, 86, 100.

⁷⁷ el-Kitâb, I, 103.

⁷⁸ el-Kitâb, I, 101.

⁷⁹ el-Kitâb, I, 110, 114.

⁸⁰ el-Kitâb, I, 78, 131.

⁸¹ el-Kitâb, I, 116.

⁸² el-Kitâb, I, 118.

⁸³ el-Kitâb, I, 219.

⁸⁴ el-Kitâb, I, 218-219.

⁸⁵ el-Kitâb, I, 77, 79.

⁸⁶ Âli İmrân(3): 97; A'râf(7): 75..

⁸⁷ el-Kitâb, I, 75.

⁸⁸ el-Kitâb, I, 138.

Yine Sîbeveyh, هو الحسن الوجه ifadesi için ‘arabî ceyyid’ terimini kullanır.⁸⁹

Sîbeveyh, aḥsen ve aḥkvâ terimleriyle ‘arabî ceyyid’ değerlerini aynı cümle için kullanıyor.⁹⁰

‘Arabî Keṣîr: جعلت متاعك بعضه على بعض’ Malını üstüste olarak attım.”⁹¹ Sîbeveyh, burada بعضه şeklindeki merfû okuyuş için ‘arabî keṣîr’ değerini verir. Mehmet Çakır, ‘arabî kesîr’ değerine 80-89 arası puan verir.⁹²

Sîbeveyh, ‘arabî keṣîr’ terimini cümle değerinin dışında da kullanır. Örneğin كم edatının zarf dışında sayı için kullanılmasını ifade için bu terimi kullanır.⁹³

20. Ceyyid/İyi: Sîbeveyh, ‘arabî ceyyid’,⁹⁴ teriminin yanında tek olarak ceyyid terimini de kullanır.⁹⁵ Ceyyid değeri ecved değeriyle karşılaştırmalı olarak kullanıldığında ecvedden daha düşük bir değer ifade eder.

21. Keṣîr/Çokiyi: Sîbeveyh, ‘arabî kesîr’,⁹⁶ terimini kullandığı gibi tek olarak kesîr terimini de kullanır.⁹⁷ Sîbeveyh, bunu fiil şeklinde de kullanır. واشداً مهدياً vb. ifadelerde nasb ile okuyuş için kesura/çoktur değerini verir.⁹⁸

22. Ḥasen/Güzel: Sîbeveyh, hasen teriminin ḥasune⁹⁹, yaḥsunu¹⁰⁰, ḥusn¹⁰¹ gibi fiil şekillerini de kullanır.

Sîbeveyh şöyle der: "Şöyle denirse hem hasen/güzel hem de mustakîm olur¹⁰²:

⁸⁹ el-Kitâb, I, 103.

⁹⁰ el-Kitâb, I, 86.

⁹¹ el-Kitâb, I, 78.

⁹² Çakır, a.g.e., s. 61.

⁹³ el-Kitâb, I, 110-111.

⁹⁴ el-Kitâb, I, 77, 79, 86, 100.

⁹⁵ el-Kitâb, I, 75-76, 92, 174, 203.

⁹⁶ el-Kitâb, I, 110, 114.

⁹⁷ el-Kitâb, I, 125, 170.

⁹⁸ el-Kitâb, I, 137.

⁹⁹ el-Kitâb, I, 116, 125, 126, 156, 165, 194, 199, 203, 207.

¹⁰⁰ el-Kitâb, I, 125, 152, 166, 204.

¹⁰¹ el-Kitâb, I, 156, 203.

¹⁰² el-Kitâb, I, 69. (Sîbeveyh, bunu, cümlelerin başında gizli ya da açık bir mübteda bulunması şartına bağlar. هذا عبد الله فاضله gibi.)

عبدُ الله فاضلٌ (حسن مستقيم)

(Şu) Abdullah (var ya), döv onu

Sîbeveyh, başka bir yerde de **güzel olmaz, mustakîm değil** ifadesini de yan yana kullanır.

عبدُ الله فاضلٌ : ما صنعت وما زيدٌ / Zeyd'le ne yaptın?" anlamında ise cümlenin değeri (**güzel olmaz, mustakîm değil**) şeklindedir.¹⁰³ Buradan şunu anlıyoruz: Sîbeveyh, cümleleri değerlendirirken kişinin niyetini de dikkate almaktadır.

Sîbeveyh, **hasen** terimini **hadd** değerinde olan cümleler için de kullanır. Örnek: ما كان أحدٌ مثلك : Hiç kimse senin gibi değildi" ve "كان رجلاً من آل فلانٍ : Falanca'dan bir adam binici idi".¹⁰⁴ Bu iki cümle de kâne+ismi+haberi sırasında geldiği için **hadd** değerinde olan cümlelerdir.

Yine Sîbeveyh, "كيف أنت وعبدُ الله : Abdullah'la aran nasıl?" ve "ما أنت وعبدُ الله : Senin Abdullah'la işin ne!" cümlelerindeki vâv harfinin مع anlamında gelişinin **hasen/güzel** olduğunu söyler.¹⁰⁵ Burada vâv harfinden sonraki ismin sadece öncesine atfedilerek merfû okunacağını söyler.¹⁰⁶ Yani Sîbeveyh, bununla **anakuralı** kasteder. Daha sonra ise vâv harfinden sonraki ismin merfû okunuşu için **ecved ve ekser** nitelemesini yapar.¹⁰⁷ Yani aynı cümleyi üç terimle değerlendirir: **Hasen, hadd, ecved ve ekser**. Ancak vâv harfinden sonraki ismin كيف أنت وعبدُ الله ve ما أنت وعبدُ الله şeklinde mansûb okunmasının ise Arap dilinde **kalîl/az** olduğunu belirtir.¹⁰⁸

Sîbeveyh, "ما شأنُ عبدِ الله وأخيه يثيبُهُ : Abdullah'a ne oluyor da kardeşini ayıplıyor / kardeşi onu ayıplıyor" cümlesinde وأخيه lafzının sadece **mecrûr** olacağını söyler. Peşinden de bu lafzın عبدِ الله lafzına atfen **mecrûr** olmasını **hasen/güzel** olarak nitelendirir.¹⁰⁹

Yine Sîbeveyh 'arabî ceyyid kesîr olarak nitelendirdiği / سير عليه قريبا / Ona yakında gidildi" cümlesinin merfû olarak سير عليه قريب / Ona yakın gidildi" şeklinde gelmesinin de **hasen/güzel** olabileceğini söyler.¹¹⁰

103 el-Kitâb, I, 152.

104 el-Kitâb, I, 26.

105 el-Kitâb, I, 152-153.

106 el-Kitâb, I, 149, 152.

107 el-Kitâb, I, 156.

108 el-Kitâb, I, 152-153.

109 el-Kitâb, I, 156.

110 el-Kitâb, I, 116.

23. Câiz/Geçerli: Bu değer in câze¹¹¹, yecûzu¹¹² gibi fiil şekillerini de kullanır. Mehmet Çakır, bu değere 60-69 arası bir puan verir.¹¹³

Sîbeveyh, ‘arabî ħhasen dediği " إِنْ خَيْرٌ فَخَيْرٌ : İyiliğe karşı iyilik" ifadesi için câiz terimini kullanır.¹¹⁴

Sîbeveyh, câiz terimini şiir için çok kullanır. Nesirde câiz olmayan bazı kuralların şiirde câiz olduğunu bir çok defa söyler.¹¹⁵

Yine Sîbeveyh, هو الحسنُ الوجوه / O güzel yüzlüdür” ifadesi için câiz terimini kullanır.¹¹⁶

Sîbeveyh, إن زيدا فيها وعمرو / Zeyd oradadır Amr da” cümlesinin câiz olduğunu söyler, buna "Benzeri de şudur:" diyerek Tevbe sûresi 9/3. âyetini de örnek verir: "أَنَّ اللَّهَ بَرِيٌّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ" / Allah müşriklerden uzaktır, elçisi de”.¹¹⁷

Sîbeveyh, câiz değil ve ħkabiĥ terimlerini aynı anlamda kullanmıştır. Bunun yanında, başka bir yerde câiz ve ħkabiĥ terimlerini de aynı anlamda kullanır:

ضربني وضربت قومك : Beni dövdü, ben de senin kavmini dövdüm.
(Câiz/ħKabiĥ)

ضربوني وضربت قومك : Beni dövdüler, ben de senin kavmini dövdüm (Vech)
118

24. Ehaffu/Daha hafif: Sîbeveyh, حسنُ الوجوه vb. sıfatı müşebbeheler/sürekli sıfatların حسنٌ وجهه şeklinde nekre ve tenvinli gelmesini önce ‘arabî ceyyid olarak niteler. Daha sonra ise bunun Araplara daha kolay geldiğini eħhaffu terimiyle ifade eder. Peşinden de sıfatı müşebbehenin tenvinli gelmesini ‘arabî muttarid olarak değerlendirir. Ama izafetin aħhsen/daha güzel olduğunu belirtir. Görüldüğü gibi Sîbeveyh sıfatı müşebbehenin nekre ve tenvinli gelmesini ‘arabî ceyyid, eħhaffu ve ‘arabî muttarid şeklinde üç terimle ifade eder.¹¹⁹

111 el-Kitâb, I, 76, 79, 121, 131, 132.

112 el-Kitâb, I, 116, 131.

113 Çakır, a.g.e., s. 66.

114 el-Kitâb, I, 131.

115 el-Kitâb, I, 43-44; 90.

116 el-Kitâb, I, 103.

117 el-Kitâb, I, 121.

118 el-Kitâb, I, 41. Ayrıca bkz. I, 140.

119 el-Kitâb, I, 100.

25. Emîsel/Daha doğru: Sîbeveyh, bunu **hadd** değerinden daha aşağıda bir değer olarak kullanır. Şöyle der: " *يَمُرُّ بِمُرِّ أَمْرٍ بِهِ* / Kime uğrarsan ben de ona uğrarım' denir ve **bâ** harfi cerri söylenirse bu cümle **haddu'l-kelam**dır. Ancak *يَمُرُّ بِمُرِّ أَمْرٍ* / Kime uğrarsan ben de uğrarım' denirse bu cümle **emîsel** olup **haddu'l-kelam** değildir." Sîbeveyh, birinci fiilde **bâ** harfi cerri varken ikinci fiilde cümlenin gelişinden nasıl olsa **bâ** olduğu anlaşılıyor diye tekrar **bâ** harfinin söylenmemesini **emîsel** olarak nitelendirir.¹²⁰

26. Lâ ya'hsunu illâ-Lâ yecûzu illâ: Sîbeveyh bunları **anakural** anlamında kullanır. Şöyle der¹²¹.

وما لا يحسن فيه إلا التصبُّ قولهم : سبِّر عليه سخر "Sadece nasbın güzel olacağı yerlerden birisi de Arapların şu sözüdür: Oraya seher vakti gidildi.

B. Olumsuz/Geçersiz Değerler:

Olumsuz değerler, **zayıf** ve daha aşağı değerlerdir. Bazı ilim adamları şâzz, zayıf vb. cümle değerlerinin her birinin ayrı derecelerde olduğunu söylese de¹²² bu her zaman geçerli olan bir durum değildir. Bu değerler de birbirlerinin yerlerine kullanılmaktadır.

1. Da'îf/Zayıf:

Sîbeveyh, bu değeri hem sıfat olarak hem de **da'ufe** şeklinde fiil olarak kullanır.¹²³ Mehmet Çakır, bu değere 50-59 arası bir puan verir.¹²⁴ Âmilin önce gelmesinin **hadd** olduğunu söyleyen Sîbeveyh, cümle uzadığında âmilin ma'mûlünden sonraya bırakılmasını ise **zayıf** olarak nitelendirir:

زيدا أخاك أظن : sanıyorum, Zeyd'i senin kardeşin. (Da'îf)

أظن زيدا أخاك : Zeyd'i senin kardeşin sanıyorum. (Hadd)

زيدا قائما ضربت : dövdüm Zeyd'i ayakta. (Da'îf)

ضربت زيدا قائما : Zeyd'i ayakta iken dövdüm. (Hadd)¹²⁵

Sîbeveyh'in **zayıf** teriminden kastı **kabîh** teriminde olduğu gibi genel geçer gramer kurallarına aykırılık olmayıp **kabul** derecesinden daha aşağı bir derecedir.¹²⁶

¹²⁰ Iványi, a.g.m., s. 61.

¹²¹ el-Kitâb, I, 115.

¹²² Buhayrî, a.g.e., s. 159.

¹²³ el-Kitâb, I, 61, 130, 165.

¹²⁴ Çakır, a.g.e., s. 70.

¹²⁵ el-Kitâb, I, 61.

Sîbeveyh bazen *لا يحسن* / güzel **olmaz** terimiyle **zayıf** terimini aynı değer için kullanır. Sîbeveyh, *تدعى على ذنباً سئاً لم أصنع* /Bana hiçbiri işlemediğim bir suç isnat ediyor." cümlesiyle ilgili olarak önce haber-fildeki âit zamirinin düşürülmesi için güzel olmaz/ *لا يحسن* der, daha sonra da bunun şiirde câiz olabileceğini, nesirde ise zayıf olacağını söyler.¹²⁷

2. **Da'if Cidden/Çok Zayıf:** Sîbeveyh, *سمر عليه طوران : طَوَّرَ كَذَا وَطَوَّرَ كَذَا* cümlesindeki merfû lafızların mansûb okunmasını **zayıf cidden/çok zayıf** olarak niteler.¹²⁸

3. **Kabîh/Berbat/Çirkin:** Sîbeveyh, **kabîh** teriminin yanında bu sıfatın **kabuha**¹²⁹, **ya kba hu**¹³⁰, **kub h**¹³¹ gibi fiil ve mastar kalıplarını da kullanır. Kabîh terimi geçersiz ve dilde kullanılmayan cümle tiplerini ifade eder.¹³²

Sîbeveyh, **kabîh** ve **zayıf** terimlerini beraberce kullanır. " *مَرَرْتُ بِرَجُلٍ* : İyi bir adama rastladım. İyi birisi değilse kötü birisi" cümlesinde şart edatından sonraki sıfatların " *إِنْ لَا أَكْفُرُ مَرَرْتُ بِصَالِحٍ فَيُطَالِحُ* : İyi biriyle karşılaşamazsam kötü biriyle karşılaşırım" şeklinde takdir edilerek mecrûr okunması için **kabîh-zayıf** değerini verir. Sebebini de şart edatından sonra iki fiil birden gizlenmesi olarak açıklar. Yani Sîbeveyh **kabîh** ve **zayıf** terimlerini aynı değerinde kullanır.¹³³

Başka bir yerde *أَتَانِي الْيَوْمَ قَوِيٌّ* /Bana bugün güçlü geldi"; *أَلَا بَارِدًا* /Soğuk yok mu?" ve *مَرَرْتُ بِجَمِيلٍ* /Güzele uğradım" cümlelerinde sıfatlara ait isimlerin gelmemesi nedeniyle bu cümleleri önce **zayıf** olarak, sonra da **kabîh** olarak niteler.¹³⁴ Yani zayıf ve kabîh terimlerini aynı değerinde kullanmıştır. Bu cümlelere isimleri eklenip de *أَتَانِي الْيَوْمَ رَجُلًا قَوِيًّا* /Bana bugün güçlü bir adam geldi"; *أَلَا مَاءٌ بَارِدًا* /Soğuk su yok mu?" ve *مَرَرْتُ بِرَجُلٍ جَمِيلٍ* /Güzel bir adama uğradım" şekillerinde söylenmesini ise **hasen** olarak niteler. Burada **hasen** terimi de **hadd** değerinde kullanılmıştır.

¹²⁶ Buhayrî, a.g.e., s. 163.

¹²⁷ el-Kitâb, I, 43-44; Çakır, a.g.e., s. 112.

¹²⁸ el-Kitâb, I, 117.

¹²⁹ el-Kitâb, I, 126, 140, 199.

¹³⁰ el-Kitâb, I, 116, 149.

¹³¹ el-Kitâb, I, 125, 193.

¹³² Buḥayrî, a.g.e., s. 246.

¹³³ el-Kitâb, I, 132-133.

¹³⁴ el-Kitâb, I, 6.

Yine Sîbeveyh, şiir zarureti hariç, marife bir kelimenin nekre bir isme hal olmasının □kabîh/çirkin, sıfat olmasının ise a□kba□h/daha çirkin olacağını belirtir.¹³⁵ Örnek: هذا رجلٌ أخو زيد : Bu, Zeyd'in kardeşi olan bir adamdır. (□Kabîh Zayıf).

□Husn-Kubh/Güzellik-Çirkinlik: Sîbeveyh, اذْهَبْ وَعَبْدُ اللَّهِ cümlesinde □kubh□/çirkinlik bulunduğunu, cümlenin اذْهَبْ أَنْتَ وَعَبْدُ اللَّهِ şeklinde söylendiğinde ise □hasune/güzel olacağını belirtir. Bunun □hasune/güzel olduğuna ¹³⁶ وَرُبُّكَ فَفَاتِيَةٌ ve ¹³⁷ اشْكُرْ أَنْتَ وَرَبُّكَ الْحَيَّةَ ayetlerini de örnek verir.¹³⁸ Bu ifadelerin peşinde tekitle ilgili olarak yine benzer ifadeleri kullanır:

افْعَلُوا أَنْفُسَكُمْ ifadesinde □kub□h/çirkinlik olduğunu, bunun افْعَلُوا أَنْفُسَكُمْ şeklinin ise yahsunu/güzel olacağını belirtir.¹³⁹

Sîbeveyh قوموا أنتم أجمعون ve قوموا أجمعون cümlelerinin ise □hasen/güzel olduğunu söyler.¹⁴⁰ Bu örneklerde Sîbeveyh, □hasen terimini □hadd değeri için kullanmıştır. Yine □hasen ve □kabîh terimlerini zıt anlamlı olarak kullanmıştır.

4. Lem ya□hsun/Güzel olmaz: Sîbeveyh, □hasen teriminin zıddı olarak kabîh/çirkin anlamında bu terimi kullanır.¹⁴¹

5. Lem yecuz/Geçersiz-Lem ya□hsun/Güzel olmaz: Sîbeveyh, bu iki değeri de aynı anlamda kullanır. İlk önce şöyle der:

"اذْهَبْ عَبْدُ أَمَّكْ / Annenin kölesi gitmiş" denmesi güzel olmaz. (Lem yahsun).¹⁴² Bir sayfa sonra da şöyle der:

"مَنْ صَرَّيْتُ عَبْدُ أَمَّكْ / Kim dövdü annenin kölesi" denmesi câiz olmaz (lem yecuz).¹⁴³

Yine Sîbeveyh, kabîh/berbat değerini, câiz değil/geçersiz dediği cümle için de kullanır. Örneğin bir cümlede öğeler gelmesi gereken yerde

¹³⁵ el-Kitâb, I, 181.

¹³⁶ Mâide/5, 24.

¹³⁷ .Bakara/2, 35, A'râf/7, 19.

¹³⁸ el-Kitâb, I, 125.

¹³⁹ el-Kitâb, I, 125. Benzer bir örnek için bkz. I, 140.

¹⁴⁰ el-Kitâb, I, 125.

¹⁴¹ el-Kitâb, I, 81, 115, 127.

¹⁴² el-Kitâb, I, 25.

¹⁴³ el-Kitâb, I, 26. Ayrıca bkz. I, 196.

gelmezse, mesela sonra gelmesi gereken bir öge önce gelirse **câiz olmaz** ve **□kabî□h** olur. Örnek¹⁴⁴:

كانت زيداً الحنّى تأخذ / تأخذ الحنّى : Zeyd'i sarmıştı sıtma. (Câiz değil/ □Kabî□h)

Yine Sîbeveyh, هل زيد ذهب؟ ve هل زيد رأيت؟ cümlelerinin nesirde **câiz olmayıp** ve **□kabî□h** olacağını, şiirde ise **câiz** olacağını söyler.¹⁴⁵

Sîbeveyh, bazen **□kabî□h** terimiyle **temsîl/açıklama** ifadesi terimlerini beraber kullanır. Şöyle der:

"Bu, nesirde **□kabî□h** olsa da **temsîlen** söyledim"¹⁴⁶

Sîbeveyh, **□kabî□h** terimini tek olarak da kullanır:

آتيك بجيدٍ yerine آتيك بدرهمٍ جيدٍ **□kabî□h** olur. Sîbeveyh burada ismin yerine sıfat gelmesinin **kabîhliğine** işaret eder.¹⁴⁷

Yine Sîbeveyh, **حسبك وزيداً** cümlesinde ismin önceki zamire atfedilerek **حسبك وزيداً** şeklinde gelmesini **kabîh/çirkin** olarak nitelendirir. İsmin gizli bir fiille mansûb olduğunu söyler.¹⁴⁸

Sîbeveyh, **ضربته القائم** anlamında **ضربته القائم** denmesini; **ضربتهم قائميين** anlamını kastederek de **ضربتهم قائميين** denmesinin **kabîh/çirkin** olduğunu söyler.¹⁴⁹

Sîbeveyh, **□hasen** ve **□kabî□h-lâ ya□hsunu** kavramlarını birbirinin zıddı olarak kullanır. Burada **lâ ya□hsunu** kavramını da **□kabî□hle** eş anlamlı olarak kullanır.¹⁵⁰

Yine **lâ tahsunu-lâ tek□suru-□kabî□h** değerlerinin üçü de aynı anlamda kullanılır.¹⁵¹

6. Redî/Fena: Sîbeveyh bu terimin **redâet** şeklinde mastarını da kullanır.¹⁵² Mehmet Çakır bu değere 30-39 arası bir puan vermiştir.¹⁵³ Sîbeveyh, **ويح** ve **ئب** kelimelerinin beraber kullanıldığında **ب** kelimesinin mansûb okunmasının **a□hsen/en güzel** olduğunu söyler, nahiv alimleri

144 el-Kitâb, I, 36.

145 el-Kitâb, I, 51.

146 el-Kitâb, II, 19. (Abdüselam Hârûn neşri).

147 el-Kitâb, I, 116. Ayrıca bkz. I, 136, 148, 150.

148 el-Kitâb, I, 156.

149 el-Kitâb, I, 189.

150 el-Kitâb, I, 198.

151 el-Kitâb, I, 203.

152 el-Kitâb, I, 195.

153 Çakır, a.g.e., s. 75.

arasında bu konuda bir ihtilaf olmadığını ifade eder.¹⁵⁴ Yine başka bir yerde *ويحل لهم وتب* kelimesinin *ويحل لهم وتب* şeklinde merfû okunmasını da **redî** olarak niteler.¹⁵⁵ Bunları tablo halinde şöyle zikredebiliriz:

ويحل له وتب. (قبيح، ردي)

Yazıklar olsun ona.

تبا لك وويحاً. (قبيح)

Yazıklar olsun sana.

ويحل له وتباً. (أحسن)

Yazıklar olsun ona yazıklar.

تبا له وويح له. (أحسن)

Yazıklar olsun ona yazıklar.

Sîbeveyh, **□kabi□h** terimini sözel değer dışında edebî değer için de kullanır. *طوبى لهم وحسن مآب*: (İman edip güzel iş yapanlara) ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir"¹⁵⁶, *ويل يومئذ للمكذبين*: İşte o çekeceği var inkarcıların!"¹⁵⁷, *ويل للمطففين*: Hilekârlara yazıklar olsun!"¹⁵⁸ ayetlerinin dua olduğunu söylemenin **□kabi□h/çirkin** olacağını belirtir. Bunların dua değil kesinlik ifade ettiğini söyler.¹⁵⁹

Şiirde *حسنه وجهها* şeklinde bir kullanımın bulunmasını **redî** olarak değerlendirir.¹⁶⁰

7. **Ba'îd/Uzak**: " *له علم علم الفقهاء*: Onun fakihler (gibi, kadar, güzel) ilmi var" cümlesinde merfû okuyuşun **vecih** olduğunu, nasb ile okuyuşun ise **ba'îd** olduğunu belirtir.¹⁶¹

Sîbeveyh, **□kabi□h/berbat** terimini **ba'îd/uzak** terimiyle aynı değer için de kullanır. Sîbeveyh, *التينا بدابة ولو حمارا*: Bana eşek de olsa bir binek getir" cümlesinde şart edatından sonraki ismin " *ولو يكون مما يأتي به حمار*: Getireceğin eşek bile olsa" takdirinde *حمار* şeklinde merfû okunuşuna **□kabi□h** ve **ba'îd** terimlerini kullanır.¹⁶²

154 el-Kitâb, I, 167-168.

155 el-Kitâb, I, 195.

156 Ra'd (13): 29.

157 Murselât (77): 15, 19.

158 Mutaffifîn (83): 1.

159 el-Kitâb, I, 166-167.

160 el-Kitâb, I, 102. Ayrıca bkz. 41, 204.

161 el-Kitâb, I, 181.

162 el-Kitâb, I, 136. Ba'îd için ayrıca bkz. I, 402; II, 427.

8. **Eb'ad/Daha uzak:** Sîbeveyh, **ba'îd** değerini **eb'ad** şeklinde ismi tafdilli olarak da kullanır.¹⁶³

9. **Galat/Yanlıştır:** Sîbeveyh, **ادع** istek kipinde **ayn** harfinin kesralı/-i sesli okunmasını önce **luğatun redîetun/fenâ bir lehçe** olarak nitelendirir; sonra da "Bu **galat/yanlıştır**" der.¹⁶⁴ Sîbeveyh, **galat** değerini "واعلم أن ناساً من العرب يغلطون فيقولون /Şunu bil ki bir grup Arap yanlış bir şekilde şöyle diyorlar" şeklinde fiil kipinde de kullanır.¹⁶⁵

Sîbeveyh, **galat** terimini hata ya da unutmama sonucu söylenen cümleler için de kullanır. Bu tür bedel-i galat olarak da nitelenen cümleler için **câiz** terimini kullanır. Örnek:

"Zeyd'in babasını gördüm" anlamında hata ya da unutmama sonucu "رأيت زيدا" denebileceğini, ya da "Amr'ı gördüm" anlamında "رأيت زيدا عمرا" denebileceğini söyler ve bunları da **câiz** olarak niteler.¹⁶⁶

Ancak Sîbeveyh, **câiz** dediği bu cümlenin benzerine başka bir yerde **hasen** değerini verir. Şöyle der:

"مررت برجلٍ حمارٍ : Bir adama bir eşeğe rastladım" cümlesi bir yönden **muḥâl** bir yönden de **hasendir**. Burada gerçek anlamın kastedilmesi **muḥâl**; **hata** yahut **unutma** sonucunda söylenmiş ise bu cümle **ḥasendir**.¹⁶⁷

10. **Haḥta/Yanlıştır:** Sîbeveyh, soru edatlarıyla atfı **haḥta/yanlıştır** olarak değerlendirir. "ما مررت برجلٍ فكيف امرأة" cümlesinde **امرأة** kelimesinin **رجل** lafzına atfedilerek mecrûr okunmasını hocası Yûnus b. Habîb'in **haḥta/yanlıştır** olarak değerlendirdiğini belirtir.¹⁶⁸

11. **Kalîl/Az işlek:** Sîbeveyh, **من أنت زيداً** deyiminin **من أنت زيد** şeklinde merfû okunuşun **kalîl/az işlek** olduğunu belirtir.¹⁶⁹

12. **Habîs/Çok berbat:** Sîbeveyh, **ḥabîs** değerini sıfat olarak kullandığı gibi bu değeri **ḥabuṣe** şeklinde fiil olarak da kullanır.¹⁷⁰

13. **Kalîlün Ḥabîs/Az ve berbat:**¹⁷¹

163 el-Kitâb, I, 117, 197, 199.

164 el-Kitâb, II, 278.

165 el-Kitâb, I, 290.

166 el-Kitâb, I, 75.

167 el-Kitâb, I, 218.

168 el-Kitâb, I, 219.

169 el-Kitâb, I, 147. Ayrıca bkz. 153, 207.

170 el-Kitâb, I, 195.

171 el-Kitâb, I, 194.

(أما العبيد فذو عبيد. (قليل حبيث، قبيح، رديء)

Köle bakımından çok kölesi vardır.

(أما العبد فذو عبد. (قليل حبيث، قبيح، رديء)

Köle bakımından bir kölesi vardır.

14. Lâ teḳkûlu/Diyemezsin: Sîbeveyh, geçersiz cümleleri ifade için bu değeri kullanır.¹⁷²

15. Meḳkrûh/Hoş olmaz: Sîbeveyh, hoş olmaz anlamında kerâhiyyet mastarını kullanır. Mekruh dediği cümle için ḳda'ufe/zayıf değerini de verir. Sîbeveyh, bu değerini kerihe şeklinde fiilini de kullanır.¹⁷³

Yine Sîbeveyh, lâ yecuz dediği bir cümle için de "Araplar burada anlam karışıklığı olmasını istememişlerdir" diyerek mekruh terimini fiil ve mastar olarak kullanmıştır.¹⁷⁴

Sîbeveyh, başka bir yerde de kâne yardımcı fiilinin isminin nekre gelmesini hem mekrûh, hem zayıf hem de lâ yestakîm şeklinde değerlendirir.¹⁷⁵ Yani mekruh, zayıf, lâ yestakîm ve lâ yecuz değerleri birbirinin eşdeğeri gibi görülmektedir.

16. Şâḳz/z/Kural dışı: Sîbeveyh bu terimi genel kurala aykırı cümle ve yapıları nitelemek için kullanır.¹⁷⁶

17. Lâ/Lem yestaḳkim/Doğru olmaz: Sîbeveyh bu terimi mustaḳkîm teriminin zıddı olarak kullanır.¹⁷⁷ Mekrûh değerini ele alırken de söylediğimiz gibi lâ yestaḳkîm terimini mekrûh ve zayıf terimleriyle eşdeğerli olarak kullanır.

18. Muḳhâl/İmkansız: Bu da cümlenin öğelerinden birinin noksan olmaması, ama cümle öğeleriyle anlamlarının uyuşmaması şartlarını içerir.¹⁷⁸

Örnek: أنتيك غداً : Yarın sana geldim.

سأتيك أمس : Dün sana geleceğim.

Muhâl Kizb: سوف أشرب ماء البحر أمس : Dün denizin suyunu içeceğim.

¹⁷² el-Kitâb, I, 115, 127.

¹⁷³ el-Kitâb, I, 129.

¹⁷⁴ el-Kitâb, (Abdusselam Hârûn tahkiki), I, 169.

¹⁷⁵ el-Kitâb, I, 22-23; Çakır, a.g.e., s. 72-73.

¹⁷⁶ el-Kitâb, I, 148.

¹⁷⁷ el-Kitâb, I, 36, 198.

¹⁷⁸ Buḳhayrî, a.g.e., s. 156.

Burada şuna dikkat etmemiz gerekir. Sîbeveyh, bu cümle değerlendirmelerinde hem lafızların dizilişini hem de cümlenin anlamını dikkate almaktadır. *Kizb* terimi, cümlenin anlamıyla ilgilidir. Örneğin " Dağı sırtladım." cümlesi gramer açısından doğrudur, ancak anlamı akla aykırıdır. *Mustakîm hasen* ve *mustakîm kizb* terimleri de anlam açısından birbirinin zıtlarıdır. *Mustakîm hasen* ve *mustakîm kabîh* terimleri de gramer açısından birbirlerinin zıttıdır. *Mustakîm hasen* ve *muhâl kizb* terimleri ise hem anlamca hem de gramer açısından birbirlerinin zıttıdır. 179

Sîbeveyh, الرَّمُّ الحَذْرُ الحَذْرُ cümlesinin الرَّمُّ الحَذْرُ takdirinde olduğunu söyler. Peşinden de bu kelimenin önüne aynı anlamda bir emir fiilinin getirilmesinin **muḥâl** olduğunu belirtir.¹⁸⁰ Bunun *istehâle* şeklinde fiilini de kullanır.¹⁸¹ Sîbeveyh, **muḥâl-lem yecuz-kabuḥa** değerlerinin üçünü eşdeğer olarak da kullanmıştır.¹⁸²

19. **Aḳbeḥ/Daha berbat**: Sîbeveyh, ḥasen-aḥsen terimlerini kullandığı gibi **kabîh-akbeh** terimlerini de kullanmıştır. Sîbeveyh, marifenin nekreye hal olmasını **ḳabîḥ** olarak nitelendirirken, هذا قصيرُ الطويل, örneğinde olduğu gibi marifenin nekreye sıfat olmasını **aḳbaḥ/daha çirkin** olarak nitelendirir. Sîbeveyh, bu tür başka bir cümle için **kabîhun da'if** değerini de verir. Yani Sîbeveyh burada **ḳabîḥ**, **da'if** ve **aḳbeḥ** terimlerini aynı değerde kullanmış gözüküyor.¹⁸³

C. Temsîl/Açıklama ifadesi

Sîbeveyh, konuşma dilinde kullanılmayan yapılar için genelde bu terimi kullanır. Bunları kapalı cümleleri ve kalıpları açıklamak için getirir.¹⁸⁴ Sîbeveyh, temsilen getirdiği bu cümleler için bazen "Konuşurken söylenmez", bazen "Bu **muḥâldir**" bazen de "Konuşmada kabîh olur", gibi nitelermelerde bulunur. Buradan şu sonuç çıkıyor: Sîbeveyh temsîlî cümleleri de kendi arasında iki gruba ayırmıştır. Bu iki grubun sözel değerleri birbirinden farklıdır. Birinci gruptakiler konuşurken söylenmez ama, ikinci gruptakiler çirkin kaçsa da söylenebilir.¹⁸⁵

Örneğin isim-fiillerden *الكبيك وسعديك* ifadesini açıklarken şöyle der:

179 Buḥayrî, a.g.e., s. 158, 159.

180 el-Kitâb, I, 139. Ayrıca bkz. I, 125, 197.

181 el-Kitâb, (Abdüselam Hârûn neşri), II, 395.

182 el-Kitâb, I, 140.

183 el-Kitâb, I, 181.

184 el-Kitâb, I, 43, 157, 163, 177, 186, 188-189, 196.

185 Buḥayrî, a.g.e., s. 204.

"فَكَأَنَّهُ إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِلرَّجُلِ : يَا فُلَانُ، فَقَالَ : كَيْتِيكَ وَسَعْدَيْكَ، فَقَدْ قَالَ لَهُ : قُرْبًا مِنْكَ وَمَتَابَعَةً لَكَ. فِهَذَا "Birisi diğereine "Ey Falan!" dediğinde o da "Buyur!" derse sanki "Senin yanında ve arkadayım" demiş olur. Bu temsîldir. Konuşurken böyle bir şey söylenmez"¹⁸⁶

Başka bir yerde de *كَأَنَّكَ قُلْتَ: مَا صَنَعْتَ وَأَبَاكَ* cümlesini açıklamak için *صَنَعْتَ أَخَاكَ* "Sanki şöyle denmiştir: Kardeşine ne yaptın?" der. Peşinden de açıklama sadedinde gelen cümlenin **muḥâl** olduğunu söyler. Şöyle der: *وهذا* "Bu muhâldir. Fakat ben sana açıklamak için bunu söyledim."¹⁸⁷

Yine Sîbeveyh, *دَفَعْتُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بَعْضٍ* "İnsanları birbiriyle savdım" cümlesindeki fiili şöyle açıklar: "Sanki **temsîlen** şöyle dedin : *أَدَفَعْتُ* /savdım".¹⁸⁸

Sözel değerlerle ilgili olarak şunu da göz ardı etmememiz gerekir. Sîbeveyh'e göre bazen nesirle şiir dili arasında sözel değerler yönünden farklılıklar bulunur. Ona göre şiir dilinin kendine has bazı kuralları da vardır. Bu kuralların bir kısmı nesirle uyurken bir kısmı da uyuşmaz.¹⁸⁹ Aslında bu genel olarak Arap dilinin bir özelliğidir. Dilbilimciler Arap kelamını iki bölümde incelerler: 1. Kıyas ve nahiv kurallarının geçerli olduğu nesir. 2. Zaman zaman kıyas ve nahiv kurallarının dışına çıkılan şiir.¹⁹⁰

Sîbeveyh de, şiir diliyle ilgili bölümde şöyle der: "Şunun da bilinmesi gerekir: Konuşma dilinde geçerli olmayan bir kullanım şiir dilinde geçerli olabilir. Konuşma dilinde gayrı munsarîf olan bir kelime şiir dilinde munsarîf olarak kullanılabilir. Çünkü iki kelime de isimdir. Yine konuşma dilinde hazfedilemeyen bir öge şiir dilinde cümleden düşebilir."¹⁹¹ Sîbeveyh'e göre şiir dilinde şeddeli bir kelime şeddesiz okunabilir, şeddesiz bir kelime şeddelenebilir, zarf olan bir kelime isim olarak kullanılabilir, kelimeler kural dışı bir şekilde çoğul yapılabilir.¹⁹²

¹⁸⁶ el-Kitâb, I, 177.

¹⁸⁷ el-Kitâb, I, 151. Benzer örnek için bkz. I, 151.

¹⁸⁸ el-Kitâb, I, 76.

¹⁸⁹ Bu ḥayrî, a.g.e., s. 206.

¹⁹⁰ Şâhîn, a.g.m., s. 65.

¹⁹¹ el-Kitâb, I, 8.

¹⁹² el-Kitâb, I, 8-13; Çakır, a.g.e., s. 94..

Yine Sîbeveyh başka bir başlığında şöyle der: " *ıyyâ'nın* şiirde câiz/geçerli, nesride lâ yecûz/geçersiz olan kullanımı"¹⁹³ Buna da بَلَعْتُ إِيَّاكَ /sana ulaştı yapısını örnek verir. Çünkü nesirde بَلَعْتُكَ yapısı kullanılır.¹⁹⁴

Sîbeveyh'e başka bir yerde de Arap keliminde zayıf olan bir ifadenin şiirde câiz olabileceğini söyler.¹⁹⁵ Sîbeveyh "Bu, konuşma dilinde olmaz/zayıftır, ancak şiirde câizdir" şeklindeki değerlendirmesini, bazı durumların sadece şiirde geçerli olduğu şeklindeki düşüncesini **el-Kitâb**'ın birçok yerinde tekrarlar.¹⁹⁶

Sonuç

Her ilim dalı, kendine has ölçme ve değerlendirme araçları geliştirmiştir. İlimleri ilim yapan bu tür ölçülerdir. Bazı ölçme sonuçları sayılarla değil, diğer sembollerle gösterilir. Bunun yanında sonuçların "büyük-küçük", "iyi-orta-zayıf" gibi sıfatlarla ifade edildiği ölçme işlemleri de vardır. Yani ölçme sonuçlarının her zaman sayılarla ifade edilmesi zorunluluğu yoktur. Meselâ edebî bir metinde tamamına yönelik ölçme ve değerlendirme yapılabileceği gibi tek tek cümleler için de aynı uygulama yapılabilir.

El-Kitâb'taki ölçme ve değerlendirme sistemiyle ilgili bu araştırmamızda, Sîbeveyh ve **el-Kitâb** üzerine yapılmış eserlerde incelediğimiz kadarıyla cümle değerleriyle ilgili olarak bazılarında hiçbir bilgi olmazken bazılarında da birkaç cümleyle geçiştirilmiş olduğu görülmüştür.

Sîbeveyh, konusu olan Arap kelamını yalnızca nakletmekle kalmamış onu bir ham madde olarak ele alarak, işleyip tahlil emiş, verdiği örnekleri, **had, ecved, ceyyid, hasen, kesîr, câiz, zayıf, kabîh, kalîl, hata** vb. ifadelerle değerlendirmeye tabi tutmuştur. Zaman zaman Sîbeveyh, Arapların **galat/hatalı** olduğu yerlere de işaret etmiştir. Ayrıca Sîbeveyh'in, Araplardan aldığı bu bol malzemeyi, kıyas yöntemiyle zenginleştirdiğini söylemek doğru ve yerinde olur kanâatindeyiz.

Bu çalışmamızda, sözel değerlerle ilgili terimler de incelenmiş, bu terimlerin sayısı kırk altı olarak tespit edilmiştir. Bunların 27 si olumlu değerler, 19 u da olumsuz değerlerdir. Sîbeveyh'in, bu sözel değerleri

¹⁹³ **el-Kitâb**, Emîl Bedî' tahkîki, II, 384.

¹⁹⁴ Sîbeveyh'te şiir zaruretiyle ilgili detaylar için bkz. **el-Kitâb, nşr.** Emîl Bedî', I, 53-57, 59-64, II, 204-205, 247, 280-285, 308-309, 363-366, 384, 403-404, 406, III, 69-71, 128-130, 576-581, IV, 336-337.

¹⁹⁵ **el-Kitâb**, I, 22.

¹⁹⁶ **el-Kitâb**, nşr., Abdusselam Hârûn, I, 267, 307, 361, 407.

olumluları kendi içinde, olumsuzları da kendi içinde birbirinin yerine kullandığını tespit ettik. Örneğin bir cümlenin sözel değeri için **hadd** anlamında **hasen** terimini kullanırken, bir başka cümlenin sözel değerini **ahsen**, **ahkvâ** ve **câiz** terimleriyle ifade ettiğine şahit olduk.

Sîbeveyh'in, şiir zaruretine de ayrı bir önem verdiği görülmüştür. Ona göre nesirle şiir dili arasında gramer kuralları açısından bazı farklar vardır. Nesirde geçerli olmayan kimi kullanımlar, şiirde geçerlidir.

Sîbeveyh bu cümle değerlerini muhtemelen hocalarından öğrenmiş ve daha da geliştirerek kullanmıştır. Sîbeveyh'ten sonra talebesi Ahfeş el-Avsat **Meâni'l-Kur'ân**'ında, başta olmak üzere, Muberrred **el-Muktadab**'ında, , Zeccâcî **Kitâbu'l-Lâm'ât**'ında, Suyûtî **Îrâbu'l-Kur'ân**'ında ve daha başka âlimler cümleleri değerlendirmelere tabi tutmuşlardır.

El-Kitâb'ta yer alan **hasen/güzel**, **kabîh/çirkin**, **zayıf**, **şâz/z/kural dışı** vb. cümle değerlendirmeleri bazı ilim adamları tarafından edebî tenkit unsurları olarak görülür. Bunların ilki olarak da **el-Kitâb** kabul edilir.